

ВСТУП	2
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО УЯВЛЕНЬ ПРО МАТЕРИНСТВО	6
1.1 Теоретичні підходи уявлень про материнство	6
1.2 Соціальний контекст материнства	12
1.3 Вина та сором як психологічний феномен	15
1.4 Теоретична модель структури уявлень про материнство	20
Висновки до розділу 1	22
РОЗДІЛ 2. ДИЗАЙН ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ УЯВЛЕНЬ ПРО МАТЕРИНСТВО У ПРАЦЮЧИХ ЖІНОК	24
2.1. Організація та хід дослідження	24
2.2. Методичні засади дослідження особливостей уявлень про материнство працюючими жінками	25
Висновки до розділу 2	30
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ УЯВЛЕНЬ ПРО МАТЕРИНСТВО У ПРАЦЮЧИХ ЖІНОК	31
3.1. Результати емпіричного дослідження та їх обговорення	31
3.2. Перспективи та рекомендації	47
Висновки до розділу 3	48
ВИСНОВКИ	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	52
ДОДАТКИ	58

ВСТУП

Материнство — це одна з біологічних функцій жінки і, водночас, її значуща соціальна роль. Тому, незважаючи на те, що потреба бути матір'ю має біологічне коріння, суспільні норми та цінності мають визначальний вплив на уявлення про материнство як у самих матерів, так і інших членів суспільства. Сучасна жінка, поруч із чоловіком, включена до трудової діяльності (через матеріальні чи особисті причини), бере участь у громадському житті і при цьому виховує дітей. На сьогодні все більшого поширення набуває ідеологія інтенсивного материнства, згідно якого «хороша мати» — це мати, яка нехтує власними інтересами заради інтересів дитини. Таким чином, виникає конфлікт між інтересами та прагненнями жінки, що не пов'язані із вихованням дитини та уявленнями проте якою має бути «хороша мати». Крім того у суспільстві зберігаються стереотипи, які закріплюють за жінкою традиційний обов'язок «берегині родинного вогнища» [6]. Що також має певне психологічне навантаження на неї.

Вина і сором — це емоції, які зазвичай асоціюються з материнством [3]. Теорія самодетермінації припускає, що вина і сором є результатом уявних розбіжностей між справжнім і ідеальним я. Страх негативної оцінки з боку інших може посилюватися наслідками самодетермінації, особливо для сорому, що включає страх засудження іншими, докору.

Держава і суспільство очікують, що жінки забезпечуватимуть демографічне зростання та покладають обов'язок відповідального виконання батьківських функцій передусім на матерів. Також суспільство недооцінює всю складність піклування про дитину, яке далеко не обмежується самими лише виявами "дітолюбства", а є насамперед працею, щоденною і кропіткою. Існуюче у суспільстві протиріччя між запитами суспільства до «хорошої матери» та сприйняттям жінок власної фертильності обумовлює актуальність даного дослідження.

Об'єкт: феномен материнства.

Предмет: психологічні уявлення про материнство у працюючих жінок.

Мета дослідження полягала у вивченні уявлень про материнство у працюючих жінок.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати соціально-психологічну структуру уявлень про материнство.

2. Сформулювати теоретичну модель зв'язку уявлень про материнство та почуттів вини і сорому.

3. Провести емпіричне дослідження структури уявлень про материнство, та їх зв'язку з переживаннями сорому та провини.

4. На підставі отриманих даних розробити рекомендації для роботи практичного психолога.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених задач були використані такі методи:

1. Теоретичні — класифікація, систематизація, порівняння та узагальнення даних теоретичних та експериментальних досліджень.

2. Емпіричні — бесіда, сфокусоване інтерв'ю, контент-аналіз, репертуарні решітки Келлі.

3. Статистичні

Характеристика вибірки

Емпіричне дослідження проводилося на базі Київського Інституту Психології та Психотерапії в місті Києві. В ньому взяли участь 60 респондентів. Учасники дослідження: жінки віком від 25 до 46 років, працюють повний або неповний день, знаходяться у шлюбі або ні, мають закінчену вищу освіту, мають дітей у віці до 18 років.

Теоретико-методологічною основою дослідження є основні психологічні теорії: психоаналітична теорія З. Фрейда, М. Кляйн, Д. Віннікотт, теорія прихильності Дж. Боулбі, етологічні концепції материнства, теорія соціального наuczіння Дж. Гервітц, Д. Кернс.

Теоретична значущість роботи: наші дослідження зробили внесок у розуміння структури уявлень поняття материнства та його впливу на почуття вини та сорому у жінок.

Практична значущість роботи: Практична значущість роботи визначається в тому, що результати дослідження можуть бути використані у практиці психотерапевтів.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО УЯВЛЕНЬ ПРО МАТЕРИНСТВО

1.1. Теоретичні підходи до уявлень про материнство

Проблема материнства привертає увагу психологів довгий час. Кожна людина у своєму житті виконує безліч соціальних ролей. Роль матері вважається однією з найголовніших і відповідальних. Жінка-мати веде дитину по життю, є джерелом життєвого досвіду, який передається з покоління в покоління. Від того, наскільки успішно жінка буде справлятися з роллю матері, залежить розвиток окремо взятої дитини і далі суспільства в цілому. Активне вивчення материнства як наукової проблеми почалося на початок ХХ століття, у російськомовному середовищі його вивчення відбулось порівняно недавно, але більшість досліджень були присвячені вивченню якостей та функцій матері (С.Ю. Мещерякова, Є.І. Ісеніна, Є.В. Попцова, Г.Г. Філіппова, Н.М. Авдєєва) [7, 12, 16, 19]. Зростання науково-дослідного інтересу до теми материнства та суміжних проблем дало потужний імпульс для виникнення і розвитку незліченої кількості підходів у культурнофілософській та психологічній думці. Для визначення конструктів материнської поведінки психологи та соціологи ввели терміни «достатньо хороша мати», «ідеальне», «свідоме», «експертне» материнство.

Дослідження проблеми материнства в зарубіжній психології має декілька підходів. Зокрема, представники культурологічного підходу Е. Бадінтер, Р. Бенедікт, М. Віновскіс, Ж. Вінсент, Р. Левайн, М. Мід, Л. де Моза, А. Прост, А. Річ розглядають материнство як феномен культури, який має динамічну природу та здатний до розвитку [10, 26, 27, 36, 44, 46, 52, 53]. Тобто, материнський інстинкт — це міф. Не існує жодної загальної та необхідної поведінки матері, а навпаки — є надзвичайна мінливість її почуттів залежно від її культури, амбіцій чи фрустрацій. Материнська любов — це поняття, яке не просто еволюціонує, але наповнюється в різні періоди історії різним змістом. Існує взаємозв'язок трьох основних соціальних

жіночих ролей: матір, дружина і жінка, що вільно реалізується. У різні епохи та чи інша з цих ролей стає чільною. А. Прост та С. Саракенко, говорячи про образ материнства, стверджують, що сучасна мати відрізняється меншою авторитарністю, більшою ліберальністю, більш безпосередніми, близькими та індивідуалізованими стосунками з дітьми [44, 49].

Етологічні концепції материнства, представлені працями Д. Візела, Е. Неша, С. Стернгланда, Н. Тінбергена, Д. Хьюбела. Етнологічні дослідження розглядають материнську поведінку як психічно складніше організований і культурно видозмінений варіант поведінки тварин, спрямований на створення умов для повноцінного розвитку потомства, але вирішальну роль в її формуванні відіграють соціальні чинники [4].

У теорії прихильності Дж. Боулбі стверджує, що у дитини виникає почуття прихильності до матері, яка встановлює з ним теплі, міцні та люблячі стосунки, що забезпечує дитині почуття захищеності та безпеки, кохання, відданості та тепла, емоційного життєзабезпечення [3, 29].

С. Рудик в образі матері виділяє такі складові, як догляд за дитиною, збереження її фізичної безпеки, пізнавальне та духовне виховання, виховання емоційної сфери та соціальне навчання дитини [10]. Дж. Хабс, К. Слетері та А. Гарден відзначають, що мати повинна виховувати моральні цінності сім'ї та формувати у дитини цінності, що відповідають соціальним нормам сім'ї, громади та культури думка, повинна захищати дитину та допомагати своїм дітям розвиватися [37, 50]. Дж. МакВільям із співавторами, характеризуючи образ материнства, вказує на те, що мати повинна бути віддана своїй сім'ї, жіночна, відчувати радість від ролі матері, а також підкреслюють, що уявлення про якості материнства не змінюються залежно від соціального класу людей [36].

Представники психоаналітичного підходу Д. Віннікотт, М. Ейнсуорт, Г. Клаус, А. Кеннелл, П. Кріттенден, З. Фрейд вивчають стосунки в діаді «мати-дитина» і, перш за все, роль матері в особистісному розвитку дитини [5, 17, 18, 20]. З. Фрейд вважав, що образ матері складається з стосунків з

немовлям, її любові до дитини, задоволення матір'ю потреб дитини. Мати розглядається як «середовище» для дитини, а дитина у свою чергу «об'єкт» для матері — як її прояви в якості «середовища» (і навпаки). Таким чином як об'єкт дослідження тут виступає взаємодія матері з дитиною. Захоплення діадичним підходом у дослідженні материнсько-дитячої взаємодії, на думку багатьох учених, призвело до зникнення у науковому аналізі матері та дитини як самостійних суб'єктів [20, 45, 47].

В теоріях соціального научіння (Дж. Гервітц, Д. Кернс) розглядається взаємодія в діаді «мати-дитина» з точки зору взаємного научіння та досліджується значення соціального досвіду для формування материнства [4]. Представники теорії материнської депривації (Д. Бенджамін, Дж. Боулбі, Д. Віннікотт, Дж. Гервіртц, Е. Еріксон, М. Раттер) трактують материнство як соціальний чинник, який виступає необхідною умовою повноцінного розвитку дитини. Отже, в зарубіжній психології материнство розглядається як феномен культури, як біологічно закріплена поведінка і як специфічний тип взаємодії [3, 15, 24, 42].

Д. Віннікотт наголошує, що мати є первинним визначальним фактором благополуччя дитини. Д. Виннікотт стверджував, що головне в образі матері — її турбота про дитину. Серед найвідоміших ідей Д. Виннікотта — уявлення про «досить хорошу матір». "Достатньо хороша мати" — це не ідеальна мати, вона робить те, що виходить природно: забезпечує адекватне середовище, задовольняє потреби дитини. Для образу матері також важливі здатність розуміти свою дитину, ідентифікуватися з нею, безпосередність почуттів та переживань, природність дій. Д. Виннікотт писав: «Ми повинні зізнатися перед собою, що спочатку ми були абсолютно психологічно залежні... І нам пощастило: нас зустріли звичайною відданістю» [5, 59].

В пострадянській науці дослідження материнства відбувається за такими напрямками: взаємодія матері та дитини; вивчення материнства в ситуації девіації; материнство як самостійний психологічний феномен тощо. Прихильники досліджень дитячо-батьківських відносин (А. Я. Варга, Е. Г.

Ейдеміллер) аналізують материнство як чинник розвитку дитини [4, 23]. Н. В. Дубровіна, В. С. Мухіна, Є. О.Смірнова, які досліджували материнство в ситуації девіації, виявили негативний вплив відсутності матері на розвиток дитини [6, 11, 17]. Материнство як самостійний психологічний феномен розглядала Н. Б. Кедрова, наголошуючи на емоційному контакті між матір'ю та дитиною як чинникові, що впливає на становлення позитивного материнства; Є. І. Ісеніна, Г. Г. Філіппова, детально аналізуючи пренатальний, неонатальний та постнатальний етапи онтогенезу з позиції розвитку дівчинки та специфіки материнської функції на кожному етапі; Н. В. Самоукіна, ввівши поняття психологічного проекту, де обидві сторони діади «мати-дитина» розглядаються як активні; Л. Б. Шнейдер, пропонуючи кваліфікувати материнство як психосоціальний феномен, де формування материнської сфери є результатом вільного духовного вибору жінки; В. С. Мухіна, трактуючи материнство як соціальну відповідальність, як складову частину почуттів особистості жінки, її ментальності [7, 8, 16, 19, 22]. У концепції материнства В.С. Мухіна виділяє в образі матері такі якості, як почуття любові та відповідальності за свою дитину, здатність до рефлексії на фізичні та психічні стани дитини, здатність до психологічного його супроводу та реального ведення життя [11]. З погляду В.С. Мухіною, на формування нормального образу материнства у житті майбутньої матері значима роль відводиться чоловікові — батькові [12].

В основі концепції материнства Н.В. Самоукіна закладає поняття психологічного проекту. На її думку, образ материнства (проект) у своїй основі є моделлю, яка є «процесом формування ... певних якостей», яка складається в період вагітності з дитячих спогадів матері, дорослих вражень, очікувань, бажань та прагнень жінки та включає культурні норми, внутрішнє життя і поведінку дитини. Цей образ — проект матері передає дитині у прямій, свідомій формі чи непрямій, неусвідомленої формі [16]. За даними М.Є. Ніколаєва, «...майже 70% батьків вважають найбільш суттєвим проговорити, одягнути та взути своїх дітей», не вважаючи за необхідне

знаходження порозуміння з ними, виховання працьовитості, самостійності тощо [13]. Якщо узагальнити всі характеристики, які виділили вітчизняні та зарубіжні дослідники, можна скласти збірний образ матері. Це жінка, яка має певні настанови, почуття і поведінка якої багато в чому залежать від культури, для якої материнство – духовна потреба. Це жінка любляча, уважна, чуйна, яка приймає і розуміє свою дитину, віддана дитині та сім'ї, підтримує, дбає і захищає свою дитину, що забезпечує безпеку дитини. Вона задовольняє потреби дитини, приймає він емоційне життєзабезпечення; виховує дитину у повній сім'ї, виявляє відповідальність і контроль, забезпечує адекватне середовище, веде життя.

Феномен материнства, як і будь-який інший, має представленість у свідомості людей у будь-якому образі. Образ — це система значень як узагальнена форма суспільно-історичного досвіду та форм людських взаємин. В.В. Абраменкова виділяє соціокультурні образи, що несвідомо проявляються у масовій свідомості чи соціогенетичні інваріанти — щодо стійких у часі та просторі образів, які є слідами пам'яті минулого досвіду людства, що передаються з покоління до покоління [1]. До поняття соціогенетичної інваріанти близький термін К. Юнга «архетип» — вроджені ідеї чи спогади, які допомагають людям сприймати, переживати і реагувати на події певним чином, несвідомо переданий міф родового минулого («мати», «мудрець» та інших) чи складова частина особистості людини у тому вербально-образному аспекті. Серед базових архетипів, описаних Юнгом, стоять мати, дитина, герой, мудрець, божество Сонця, шахрай, Бог і смерть. несвідомо переданий міф родового минулого («мати», «мудрець» та інших) чи складова частина особистості людини у тому вербально-образному аспекті. Юнг стверджував, що особистість складається з трьох окремих, але взаємодіючих та взаємопов'язаних структур: его, особистого несвідомого та колективного несвідомого. Колективне несвідоме утворюється завдяки спадковості та однаково для всього людства. Колективне несвідоме складається з потужних первинних психічних образів, проархетипів (майже

«первинних моделей»). В архетипах аніми та анімусу знаходить вираження визнання Юнгом уродженої андрогінної природи людей. Аніма представляє внутрішній образ жінки в чоловікові, його несвідому жіночу сторону, тоді як анімус — внутрішній образ чоловіка в жінці, її несвідома чоловіча сторона. Ці архетипи частково засновані на тому, що в організмі чоловіків і жінок виробляються і чоловічі, і жіночі гормони. Цей архетип, як вважав Юнг, еволюціонував протягом багатьох століть у колективному несвідомому як результат досвіду взаємодії з протилежною статтю. Для гармонійного розвитку особистості чоловік повинен висловлювати свої фемінні якості поряд з маскулініними, а жінка повинна виявляти свої маскулініні якості, як і фемінні. Якщо ці необхідні атрибути залишаються нерозвиненими, результатом стане одностороннє зростання і функціонування особистості.

К. Юнг так пише про символ: «...це термін, ім'я або зображення, які можуть бути відомі в повсякденному житті, але мають специфічне додаткове значення до свого звичайного сенсу. Це має на увазі щось смутне, невідоме, приховане від нас. Слово або зображення символічні, якщо вони мають на увазі щось більше, ніж їхнє очевидне і безпосереднє значення. Вони мають ширший несвідомий аспект, який щоразу точно не визначений і пояснити його не можна» [25]. Образ материнства відповідає описуванню Юнгом ознакам символу: це простий феномен буття, він має на увазі щось більше, ніж своє очевидне значення. Образ материнства має ширший несвідомий аспект, який неможливо точно визначити чи пояснити. Образ материнства — це символ, зразок, ідеал матері, стійкий у часі, що передається з покоління до покоління, якому прагнуть наслідувати та відповідати.

Уявлення займають особливе місце серед психічних процесів. Репрезентації людини може бути пов'язані з якимись предметами, явищами, людьми. Ще з самого раннього дитинства ми маємо уявлення та образи про те, якими ми будемо батьками. Результати психологічних досліджень показують значущість образу матері у житті кожної людини, особливо у

житті дівчат, оскільки він відіграє значну роль у становленні образу материнства (образу себе, як матері) [14].

Отже, образ материнства — це символ, зразок, ідеал матері, який існує в об'єктивній реальності, стійкий у часі, переданий з покоління до покоління, якому прагнуть наслідувати та відповідати: порівнюють себе з ним, оцінюють себе і завдяки цьому виправляються.

1.2. Соціальний контекст материнства

ЗМІ впливають на сприйняття материнства [30, 33]. Томпсон заявив, що існують певні відмінності між реальними жінками, які займаються вихованням дітей і репрезентацією материнства у медіа [56]. У ЗМІ зображується материнство, яке відображає культурні норми та цінності білого, гетеронормативного, середнього класу. Крім того, Чає обговорювала «ідеали» материнства: супермама, футбольна мама, альфа-мама та мама-знаменитість [30]. Усі типи мають одну схожу рису — необхідність присвячувати максимальну кількість часу та енергії своїм дітям. У 1996 році Хейс запропонував концепцію інтенсивного материнства [37]. Головна ідея цієї концепції полягає в тому, що виховання дітей потребує експертних знань, прагнення до досконалості та повну відданість процесу. Томпсон стверджував, що материнство можна відносити до практики споживання [56]. На сьогодні інтенсивне материнство соціально бажане, але воно має нездорові наслідки для самопочуття матерів. Проте мами продовжують очікувати бути «ідеальними матерями». Тому необхідно розуміти, що являє собою образ «ідеальної матері», рівень когнітивної залученості, пов'язаний з ним та його вплив на реальне «я» матері.

Інтенсивне материнство встановлює материнські ідеали, які можуть впливати на емоційний досвід матерів, які прагнуть бути найкращими батьками. Перший раз матері особливо вразливі через соціальний тиск і відсутність материнського досвіду [41]. Принесення в жертву потребам і

бажанням жінки впливає на психічне здоров'я [21]. Зокрема, інтенсивне материнство корелює з підвищеним рівнем гніву, підвищеним стресом і почуття провини і сором.

У сучасному західному світі існує значний тиск на матерів, суспільство прагне аби кожна матір була «хорошою матір'ю» [47]. Але що робить матір «доброю» чи «поганою», а як матері доводять, що вони хороші? ЗМІ представляють суспільству стереотипний набір, що відповідає уявленню про «хорошу матір». «Хороша матір» несе відповідальність починаючи з питання мир у всьому світові і закінчуючи щоденним жонглюванням із побутових справ, робочими обов'язками та доглядом за дітьми. Конкуруючі та суперечливі ідеології материнства пропонують різні визначення доброї матері, що ускладнює жінці скласти уявлення про власне материнство і одночасно пропонує безліч варіантів критеріїв вибору. Окрім того, що романтичні комедії, родинні фільми пропонують образ «хорошої матері», ЗМІ створюють уявлення про «поганих матерів». Сучасні фільми жахів, детективи зображують темний бік родини. Матері-правопорушниці, матері які прирікають дітей на голод, надмірно контролюють життя дитини. Один з прикладів мати з фільму режисера Хічхока (Хагер, Герцог). Окрім матерів, які занадто втручаються у життя дитини, надмірна віддаленість та холодність так само розглядається як ознака «поганої матері».

Ми також бачимо зображення поганих матерів у ЗМІ: матерів які знущалися, нехтували або кидали своїх дітей. Ледд-Тейлор і Уманський стверджують, що визначення поганої матері може бути розширеним, щоб включити всіх тих, хто не відповідає ідеалу білого, материнство середнього класу – гомосексуальні матері, темношкірі матері, самотні матері, матері-підлітки, матері старшого віку та матері-кар'єристки. Також сюди можна віднести матерів з великою кількістю дітей. Звичайно, погана мати – це та, яка вбиває свою дитину або недостатньо піклується про безпеку його життя [43].

Ризик розвитку тривожності та зниження самоефективності підвищується у жінок, які бояться осуджень з боку суспільства [41]. Ці ризики можуть бути пов'язані з тим, що реальне Я матері може відрізнятись від ідеального Я-образу, який вони формують під час соціалізації в культурі інтенсивного материнства. Мається на увазі справжнє «я» матері як мама сприймає себе, спостерігаючи за своєю поведінкою, її думки та емоції. Ідеальне я відноситься до того, чи подобається їй бути матер'ю. Якщо справжнє я матері істотно відрізняється від свого ідеального «я» вона може відчувати зниження самоцінності. Інтенсивне материнство також асоціюється з «міфом про маму». До «міфу про маму» входять такі положення:

- жінка неповна без дітей;
- жінки є найкращими вихователями для дітей;
- «хороші» матері завжди повинні присвятити все своє фізичне, емоційне та психологічне буття своїм дітям.

Це створює нереальні ідеали батьківства. Окрім того вплив на психічне здоров'я матерів має і структура сімейної системи. Матері вважають себе відповідальними за догляд за сім'єю на відміну від чоловіків [21]. Така різниця у сімейних ролях призводить до того, що обидва партнери (і жінки, і чоловіки) не вважають виховання дітей відповідальністю чоловіків. Таким чином, у жінок частіше розвиваються внутрішній конфлікт між роллю матері та особистості, почуття виснаженості від необхідності брати всю відповідальність на себе. Науковці також приділяли увагу різним культурним та соціальним бар'єрам, які недооцінюють спільне батьківство [15]. Тим не менш, рівний розподіл обов'язків щодо виховання дітей може допомогти зменшити психологічний тиск матерів, що призводить до материнської вини та сорому.

1.3. Вина та сором як психологічний феномен

Поняття провини та сорому використовується по-різному і в різних контекстах: філософсько-теологічного розгляд онтології провини (Бубер, Сартр), психоаналітична теорія (З. Фрейд, Дж. Боулбі, Д. Віннікот), когнітивна психологія (Д. Колберг) [20, 29, 32, 41, 43, 55]. Головні концепції сорому та провини розглянуті у таблиці 1.1.

Концепція провини цікава, оскільки, з одного боку, немає загально визнаних теоретичних визначень цього терміну а, з іншого боку, більшість людей мають великий повсякденний досвід переживання почуття провини та сорому. У повсякденному мовленні ми говоримо що відчуваємо провину або що у нас є почуття сорому, це емоційний, а іноді й ірраціональний бік провини. В той же час зазвичай почуття провини виражається через думки, які відповідають когнітивному/інтелектуальному феномену провини [51].

Хоча почуття провини і сорому часто пов'язані, більшість дослідників і теоретиків стверджують, що це різні явища, оскільки обидва афекти пов'язані з сильним відчуттям дискомфорту та негативної самооцінки [51].

Структурно почуття провини пов'язано із відповідальністю та дією, тоді як сором більше пов'язаний із самоуявленням [33]. За З. Фрейдом, у психоаналітичній теорії, несвідоме почуття провини виникає від фантазій і заборонених бажань і вони походять від Едіпова комплексу і формування Суперего. Свідоме почуття провини відчуває той, чиї дії завдали шкоди ближній людині або суперечили життєвим інтересам останнього [20]. У психоаналітичній концепції почуття провини тісно пов'язане зі здатністю брати на себе відповідальність і відчувати занепокоєння, що є характеристиками, які часто асоціюються з жіночністю [20, 43].

Більшість досліджень показали, що навіть добре освіченим і вербально обдарованим людям важко дати визначення почуттю провини. Однак, коли

просять описати ситуації своїми словами де вони особисто відчували провину і сором, більшість з них здатні чітко описати абсолютно різні типи свого досвіду [51].

Дослідження Вікер з колегами показали, що ситуації провини характеризуються активними діями і високим ступенем контролю, тоді як ситуації сорому характеризуються пасивністю і безпорадністю [33]. Відчуття провини не пов'язане з діями іншої особи, але є досить чітко з я-переживаннями. Контроль над діями повністю належить особі, яка зазнає провини. Вина зосереджується на моральних нормах включаючи те, ким ми повинні бути [34].

Таблиця 1.1

Теоретичні концепції провини та сорому у вітчизняній та зарубіжній психології

Автор	Зміст
З. Фрейд	Почуття провини ґрунтується на напрузі між «Я» та «Над-Я» і є виразом осуду «Я» з боку критичної інстанції. Сором з'являється, коли індивід неспроможна виконати позитивну програму діяльності, втілену у його Я-ідеалі, а вина — що він порушує заборони, втілені у «Супер-его».
К. Юнг	Провина відноситься до якостей, джерелом яких є Тінь.

<p>Е. Фромм, І. Ялом</p>	<p>Переживання почуттів провини і сорому пов'язане не тільки як з провинною скоєною стосовно інших, а й стосовно себе. Сором може виникати як реакція на усвідомлену або неусвідомлену відмову від себе, своїх думок та почуттів. Джерелом почуття провини може стати провинна проти себе, не проживання даної людини життя.</p>
<p>А. Моділяна, М.Ф. Масколо, К.В. Фішер, У. Джемс</p>	<p>Провина і сором відносяться до групи «самооцінних емоцій», як показники підтримки або втрати ситуаційної самоповаги.</p>
<p>А. Бек</p>	<p>Провина виникає як результат приписування собі причинності подій та відповідальності за невдачі. Умовою переживання провини є внутрішній локус контролю.</p>
<p>В.Н. Мясичев</p>	<p>Провина і сором – оцінні відносини, що формуються у зв'язку з етичними критеріями вчинків і переживань людини, орієнтуючись на які людина вчиться відповідати суспільним нормам та правилам.</p>
<p>С.Г. Якобсон</p>	<p>Сором пов'язаний із моральним рівнем, де оточення оцінює вчинки людини. Вина – складніше і тривале переживання, коли вчинки співвідносяться з умовними ідеалами поведінки.</p>

На сьогодні материнство виступає як окремий соціальний інститут – система контролюючих інстанцій, які оперують шляхом ідеології материнства –

збірки негласних правил материнської поведінки. У свою чергу материнська ідеологія підтримує певний соціальний порядок, при якому від жінки очікується, що вони в першу чергу будуть концентруватись на задоволенні інтересів та потреб інших. Тобто сучасна мати мислиться не як особистість, а як функція [21]. Сучасна мати не має права бути такою як вона є, – вона зобов'язана відповідати невловимому ідеалу «хорошої матері». Чисельні інстанції критично оцінюють всі аспекти особистості матері, починаючи з її зовнішності, віку, сімейного та матеріального стану та закінчуючи її інтересами та станом здоров'я. Все це призводить до надзвичайного напруження, що має місце у почуттях сорому та вини, які відчувають жінки.

Джерелом сорому та почуття провини є інтерналізація міфу про маму [35, 37]. Ріццо, Шиффрін і Лісс виявили, що матері, які мали ідеали інтенсивного материнства, вважали, що вони не відповідають соціальним стандартам, що в свою чергу викликало почуття провини, сорому і страху бути засудженим іншими [40, 44]. Такий сором, пов'язаний із самозвинуваченням, звинуваченням інших та самоприниженням [46, 48]. Більше того, сором може бути пов'язаний із ворожістю і тривогою, зі схильністю до прояву агресії та ворожості [33]. Схильність до сорому також пов'язана із зниженням рівня емпатії у батьків, які ставляться до дитини як до «поганої», замість того, щоб зосереджуватись на поведінка дитини [51, 54]. Крім того, вина пов'язана з відшкодуванням шкоди. Це означає, що людина, яка відчуває провину, планує дії по відшкодуванню та відновлення балансу. Вина також виникає внаслідок очікування великих материнських інвестицій [21].

У рамках теорії самовідповідності вина і сором є результатом усвідомлених розбіжностей між справжнім та ідеальним Я [33]. Досліджуючи материнство, вчені з'ясували, що почуття сорому збільшується при очікуванні негативної оцінку з боку суспільства [47]. Таким чином, якщо мати прагне бути ідеальною, але не вірить, що їй це вдасться, спостерігається

невідповідність між її реальним і ідеальним Я, це збільшує інтенсивність почуття провини. Що в свою чергу призводить до депресій. [28, 33].

Н. Лутвак та Дж.Р. Феррарі вивчили гендерні відмінності у переживанні почуття сорому, провини, у самокритичному пізнанні та перфекціонізмі у когнітивних процесах, пов'язаних з моральним афектом, та виявили, що у жінок спостерігається значно більш високий рівень сорому та провини, ніж у чоловіків. Окремі фактори аналізу вказали на те, що для чоловіків сором навантажений самокритичними знаннями, а вина – вимірами перфекціонізму. Для жінок як сором, так і вина характеризуються самокритичними знаннями, але соціально обумовленим перфекціонізмом. Жінка переживає почуття провини та сорому в трьох «площинах»: 1) очікування ставлення інших до себе як до суб'єкту; 2) особисті уявлення про свою поведінку та стан; 3) процес зіставлення цих позицій. При цьому багато сил та емоційних ресурсів йде на контроль усіх операцій. Саме тому переживання почуття провини у жінок несе в собі підстави для депресій, невпевненості в собі, психосоматичних захворювань, постійного відчуття, що «я винна комусь», соціальної невлаштованості, відсутності внутрішньої цілісності, соціальних страхів, неможливості самореалізації [33, 34, 35].

Дослідники виявили, що ідеали інтенсивного материнства переважають у сучасному суспільстві і впливають на психічне здоров'я матерів. У контрасті, жінки, які мають більш реалістичні очікування щодо материнства менш схильні до відчуття провини і сорому Ріццо [38]. Тому сучасним матерям необхідна допомога у пристосуванні до суспільних та індивідуальних очікувань щодо стандартів материнства, які сприяють досягненню психічного здоров'я матерів. Наразі відсутні дослідження, які зосереджені на вивченні невідповідності ідеального і реального образів материнства. Такі роботи необхідні для підвищення рівня психологічної допомоги матерям, а також виховання молоді.

1.4. Теоретична модель структури уявлень про материнство

Вивчення і аналіз структури уявлень про материнство і почуття вини та сорому, наведені у попередніх розділах, дозволяють зробити припущення, що уявлення про материнство формуються під впливом багатьох факторів: цінності суспільства, модель відносин у батьківській сім'ї, Я-концепція жінки. Образ матері — складний та комплексний, від того наскільки образ «ідеальної матері» відрізняється від реалій життя буде залежати переживання жінкою почуття сорому ти вини.

Виходячи з вищесказаного, нами була розроблена модель структури уявлень про материнство. Отже, теоретичний аналіз структури уявлень про материнство дозволяє припустити, що образ матері формується протягом всього життя та впливає на самоусвідомлення жінкою себе як матері.

Таблиця 1.2

Теоретична модель структури уявлень про материнство

Компонент моделі	Вміст	Функція
Поведінковий	Усвідомлена материнська позиція. Вольова саморегуляція у відносинах з дитиною.	Здатність до встановлення та підтримки доброзичливих стосунків, організації спілкування з дитиною.

Емоційний	<p>Емпатійне ставлення до дитини.</p> <p>Позитивне самоствавлення до себе як до матері, повага до власного особистого простору.</p>	<p>Здатність до розуміння почуттів дитини, передбачення афективних реакцій, співпереживання, співчуття; позитивні емоції (радість, натхнення) почуття впевненості, здатність долати негативні емоційні реакції.</p>
Когнітивний	<p>Уявлення жінки про себе як матір:</p> <p>реальні уявлення про себе як матір (уявлення проте якою матір'ю є насправді), уявлення про ідеальну матір (уявлення проте якою б людина хотіла бути), дзеркальні уявлення (уявлення проте як людину бачать інші).</p> <p>Усвідомлення суті материнства.</p>	<p>Усвідомлення себе як матері, цінності материнства.</p>

Мотиваційно-ціннісний	Мотивація материнської поведінки. Мотиви (прагнення) жінки щодо розвитку дитини.	Усвідомлення цінності дитини, важливості ролі матері у формуванні особистості дитини, стійка позитивна мотивація до народження дитини.
Психофізіологічна	Біологічні програми та психофізіологічні реакції	Природна потреба в продовженні роду.

Висновки до розділу 1

Аналіз літературних джерел дозволив дійти висновку, що материнство представляє собою забезпечення матір'ю еволюційно-очікуваних умов для розвитку дитини, яка є представником свого виду і одночасно членом своєї культури. Виходячи з цього визначення виділяється дві категорії материнських функцій — відеотіпічне і конкретно-культурні. Готовність матері до здійснення своїх функцій формується в її онтогенезі до появи дитини. У процесі взаємодії матері і дитини материнські функції послідовно змінюються, чим досягається їх відповідність завданням розвитку дитини як представника свого виду і члена культури. Виконання материнських функцій і їх зміна забезпечена з боку матері наявністю у неї потреб і способів її задоволення, виникнення і розвиток яких має еволюційні, соціокультурні та онтогенетичні коріння [19].

На сьогодні у суспільстві переважають ідеали інтенсивного материнства, вони впливають на психічне здоров'я матерів, переживання ними почуття вини та сорому, батьківського вигорання. Вивчення

особливостей уявлень про материнство працюючими жінками важливе для розробки різноманітних методів діагностики та способів подолання труднощів, пов'язаних із материнством.

РОЗДІЛ 2. ДИЗАЙН ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ УЯВЛЕНЬ ПРО МАТЕРИНСТВО У ПРАЦЮЧИХ ЖІНОК

2.1. Організація та хід дослідження

Теоретичний аналіз уявлень про материнство, представлений у першому розділі, переконливо доводить, що вивчення особливостей цих уявлень працюючими матерями є важливим і актуальним завданням сучасної психологічної науки. Для даного дослідження нами було обрано когнітивний компонент моделі уявлень про материнство, модель подана у розділі 1.4.

Ми пропонуємо наступну модель емпіричної частини дослідження, яка наведена у таблиці нижче.

Таблиця 2.1

Емпіричні методи дослідження особливостей уявлень про материнство працюючими жінками

Метод/Шкала	Що вимірює
Соціальні дані	Містить питання стосовно віку, освіти, віку дітей, умов роботи, дохід
Фокус-група з матерями, працюють	Що Сфокусоване інтерв'ю у форматі дискусії спрямоване на дослідження уявлень про материнство. Питання, що виносились на розгляд: <ul style="list-style-type: none">• З чим для вас пов'язано материнство?• Які риси притаманні «хорошій матері»?• Що може собі дозволити, а що – ні матір?• Чи можете ви описати ситуації з материнства, в яких ви відчували відчуття провини?

Репертуарні решітки Келлі	Визначення конструктивів поняття «достатньо хороша мати» та «погана мати».
------------------------------	--

2.2. Методичні засади дослідження особливостей уявлень про материнство працюючими жінками

Для дослідження когнітивної складової уявлень про материнства у суспільстві був обраний метод фокус-груп. Проведення фокус-груп (групове глибинне інтерв'ю) дозволяє враховувати широкий спектр думок різних верств населення. Формат проведення групового глибинного інтерв'ю дає можливість учасникам відкрито висловлювати думку за темою. Цей метод дозволяє за короткий проміжок часу отримати великий масив інформації, що відображає сукупність громадських думок. Такий ефект можливий у випадку, коли склад учасників підібраний таким чином, що група представляє собою суспільство в мініатюрі, тобто присутні представники різних, в ідеалі всіх груп населення, що мають відношення до досліджуваного явища [2].

У межах даного дослідження було проведено 4 фокус-групи з використанням платформи ZOOM. Групи склалися із 10 – 15 осіб, кількість учасників визначалася за принципом, встановленим Р. Мертоном та його співавторами: «Група не повинна бути настільки великою, щоб бути некерованою або перешкоджати адекватній участі більшості членів, і вона не повинна бути настільки малою, щоб не забезпечити істотно більшого охоплення, ніж інтерв'ю з однією людиною» [9]. Відповідно до методики проведення фокусованого інтерв'ю в групі [2], група є гетерогенною за різними соціально-демографічним параметрами — рівню освіти, професії, соціального статусу, віку, сімейного стану.

Такий різномірний склад учасників дозволив створити модель суспільства і відобразити думку з різних точок зору. Гетерогенність складу

учасників дозволила виявити різні погляди, стимулювала розвиток дискусії на задану тему. Основний гомогенний фактор, що об'єднував учасників фокус-групи — працюючі жінки та наявність дітей.

Основне завдання, що стояло перед нами в рамках проведення фокус-групи: з'ясувати думку щодо образу «хорошої матері», визначити деталі, відкрити нові аспекти уявлення серед жінок.

Кожна учасниця описувала свій власний досвід та висловлювала власні уявлення з цих питань. Протягом бесіди дослідником ставилися додаткові питання для кращого розуміння ситуації. Початкові питання приводили до тривалого діалогу, в яких учасниці дуже детально описували феномен «материнства», а також описували ситуації в якій вони відчували провину конкретно і детально.

Так як почуття провини часто пов'язують із соромом, ми також ставили пояснювальні питання стосовно розмежування між відчуттям сорому та провини. Інтерв'ю проводились у групах кількість від 10 до 15 людей. Кожна група працювала 2 години. Процес проведення кожної бесіди записувався на аудіоносії. Після закінчення збору інформації ми провели аналіз аудіозаписів та виявлення психологічних конструктів «хороша мати», «материнська провина», «материнський сором». Дослідження висвітлює суб'єктивний вимір переживань провини, яка трапляється в житті працюючих матерій, а також демонструє увесь спектр уявлень у суспільстві про «хорошу матір».

Демографічний склад жінок, які брали участь у дослідженні наведений в таблиці 2.2.

Демографічний склад жінок, які брали участь в роботі фокус-груп

Вік, роки	Кількість, од	Середня кількість дітей, од	Середній вік дітей, роки	Умови роботи
25 – 30	10	1	3	Повний робочий день
30 – 35	15	2	7	Повний робочий день
35 – 40	14	2,5	12	Повний робочий день
40 – 45	12	2,4	13	Повний робочий день
Більше 45	9	2,5	15	Повний робочий день

Зауважимо, що наше дослідження проведено з урахуванням та дотримання наукових етичних принципів та вимог, що впливають із стандартів дослідницької етики.

Для виявлення конструктів поняття материнства був обраний метод репертуарних решіток Келлі. В основі методу репертуарних решіток лежить уявлення про людину як дослідника, який створює свій світ понять і значень,

спостерігаючи навколишній світ. Він здатен його ускладнювати, спрощувати і змінювати, якщо спостереження не будуть співпадати з тими думками, які склалися раніше. Фокус принадності тесту репертуарних решіток обумовлений, з одного боку, змінністю Я-концепції людини і складністю її структури, а з іншого – тими диспозиційними відмінностями, що розрізняють людей один від іншого [39].

У процесі життя кожна людина створює свою картину світу, свій простір уявлень. Але це знання носить неусвідомлений і неявний характер, а тому соціальні уявлення практично неможливо вивчати методами прямого опитування. Техніка репертуарних решіток дозволяє проектувати і пропонувати респондентам різні ситуації, які допомагають респондентам непомітно для себе виявити найбільш значущі для нього самого свої особисті ціннісні конструкти. У процесі тесту репертуарних решіток випробуваний має можливість обирати і оцінювати значущі для нього поняття та об'єкти. Таким чином він відбудовує свою картину світу і впорядковує свої соціальні уявлення про той чи інший фрагмент реальності. В основі тесту репертуарних решіток лежить процедура виявлення особистих конструктів кожної людини, які можуть висловлюватися різними словами навіть і тоді, коли йдеться про одні й тіж самі поняття [39].

Процедура експерименту проводилась таким чином. Кожному дослідженому необхідно було заповнити репертуарну решітку конструктами, які відповідали поняттям «ідеальна мати», «достатньо хороша мати», «хороша мати», «погана мати». Стимульний матеріал для проведення дослідження представлений у Додатку А. Демографічний склад учасників експерименту зображений в таблиці 2.3

Таблиця 2.3

Демографічний склад жінок, які брали участь у проведенні експерименту з використанням репертуарних решіток Келлі.

Вік, роки	Кількість, од	Середня кількість дітей, од	Середній вік дітей, роки	Умови роботи
25 – 30	10	1	4,2	Повний робочий день
30 – 35	15	1,8	8,4	Повний робочий день
35 – 40	14	1,7	12,5	Повний робочий день
40 – 45	12	2,3	12,9	Повний робочий день
Більше 45	9	3	15	Повний робочий день

Висновки до розділу 2

Наше якісне дослідження психологічних уявлень про материнство у працюючих жінок мало на меті розробку концептів уявлення про «хорошу» та «погану» матрі, розуміння стратегії поєднання роботи та материнства, як працюючі жінки бачать себе матерями і як поділ праці в побуті пов'язаний з переживанням провини і відповідальності. Дослідження було проведено на базі Київського Інституту Психології та Психотерапії в місті Києві серед учасниць декількох жіночих спільнот у соціальних мережах. В ньому взяли участь 60 жінки, що працюють повний робочий день та мають дітей, від 1 дитини. Діапазон віку учасниць від 25 до 46 років. Можна стверджувати, що вибірка є досить репрезентативною для цієї верстви населення. Слід зазначити, що процедура дослідження обмежувалась онлайн форматом, але на час пандемії це був практично єдиний доступний спосіб отримання даних. Збір даних проводився за таким алгоритмом:

1. Проведення бесіди у фокус-групі в Zoom протягом 1 – 2 годин.
2. Заповнення демо-блока (вік, освіта, сімейний стан, тип зайнятості, кількість дітей, вік дітей, рівень доходу).
3. Заповнення репертуарних решіток Келлі.

На основі аналізу науково-дослідницької літератури по проблематиці дослідження було побудовано теоретичну модель, яка, показує, що образ матері — складний та комплексний і від того наскільки образ «ідеальної матері» відрізняється від реалій життя залежить переживання жінкою почуття сорому ти вини.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ УЯВЛЕНЬ ПРО МАТЕРИНСТВО У ПРАЦЮЧИХ ЖІНОК

3.1. Результати емпіричного дослідження та їх обговорення

Сумарно в опитуванні у фокус-групі взяло участь 60 людей. Вибірка була гомогенна за такими ознаками: працюючи повний день матері. Кожна жінка мала щонайменше одну дитину. Вік матерів становив від 25 до 46 років. Вік дітей коливався від 1,5 до 18 років. Опитувані в ході дискусії давали відповідь на питання, пов'язані із материнством і власним уявленням про нього.

Питання, що виносились на розгляд:

1. З чим для вас пов'язано материнство?
2. Які риси притаманні «хорошій матері»?
3. Що може собі дозволити, а що – ні матір?
4. Чи можете ви описати ситуації з материнства, в яких ви відчували відчуття провини?

Проаналізувавши відповіді всіх респондентів, ми змогли виділити такі категорії у образі ідеальної матері:

- якості особистості;
- якості матері у відношеннях із дитиною;
- якості необхідні для виховання дітей;
- інтелектуальні якості;
- якості зовнішності.

До якостей особистості ми відносимо — доброзичливість, відповідальність, самокритичність, чесність, оптимізм, щирість, трудолюбство, педантичність, перфекціонізм, охайність.

Якості матері у відношеннях із дитиною — любов, доброта, надійність, відкритість, толерантність.

Якості необхідні для виховання дітей — врівноваженість, терпіння, креативність, наполегливість, гарне почуття гумору, жертвність.

Інтелектуальні якості — розумність, гарна пам'ять, увага, сконцентрованість.

Якості зовнішності — краса.

Якості та риси матерів, розподілені по категоріям, представлені в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Якості, притаманні ідеальним матерям за уявленнями працюючих жінок

Категорія	Ознака
Якості особистості	Доброзичливість, відповідальність, самокритичність, чесність, оптимізм, щирість, трудолюбство, педантичність, перфекціонізм, охайність.
Якості матері у відношеннях із дитиною	Любов, доброта, надійність, відкритість, толерантність
Якості необхідні для виховання дітей	Врівноваженість, терпіння, креативність, наполегливість, гарне почуття гумору, жертвність
Інтелектуальні якості	Розумність, гарна пам'ять, увага, сконцентрованість
Якості зовнішності	Краса

Окремі риси та їх частота у досліджуваній вибірці представлені нижче.

Таблиця 3.2

Частота згадування якостей особистості, %

Ознака категорії	25-30 років	30-35 років	35-40 років	40-45 років	>45 років
Доброзичливість	0	10	15	25	25
Відповідальність	10	0	25	10	15
Самокритичність	10	5	5	5	0
Чесність	0	15	15	0	10
Оптимізм	15	20	0	25	20
Щирість	25	0	0	5	25
Трудолюбство	15	25	15	5	0
Педантичність	15	0	10	15	0
Перфекціонізм	10	10	10	5	0
Охайність	0	15	5	5	5

Аналіз частоти згадування таких загальних рис особисті у образі ідеальної матері показав наступне. Працюючи жінки у віці 25 – 30 років виділяють такі якості як щирість, трудолюбство, оптимізм, відповідальність, самокритичність. В їх уявленнях немає місця таким якостям як доброзичливість, чесність, охайність. Жінки з вікової групи 30 – 35 років показали, що головними в цій категорії є такі якості: трудолюбство, оптимізм, охайність, чесність, перфекціонізм, доброзичливість, самокритичність. В цій групі важливим є трудолюбство. Представниці вікової групи 35 – 40 років надали перевагу відповідальності, доброзичливості, чесності, трудолюбству, педантичності, перфекціонізму, самокритичності і охайності. Жінки у віці 40 – 45 років вважають, що ідеальні матері мають мати такі якості доброзичливість, оптимізм, педантичність, відповідальність, самокритичність, охайність. Жінки старші за 46 років згадували такі характеристики: доброзичливість, щирість, відповідальність, чесність і

охайність. Цікавим є той факт, що з віком кількість вимог в цій категорії зменшується.

Стосовно такої категорії як якості матері у відношеннях із дитиною спостерігався такий розподіл згадувань. Жінки віком від 25 до 30 років найбільш важливими вважають любов та відкритість. У віці 30 – 35 років – любов; у віці 35 – 40 років якості розподілились рівномірно, учасниці не віддали перевагу жодній з них; у віці 40 – 45 років — надійність; у віці більше 45 років — толерантність та любов. Дані наведені у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Частота згадування якостей матері у відношеннях із дитиною, %

Ознака категорії	25-30 років	30-35 років	35-40 років	40-45 років	>45 років
Любов	25	30	20	20	25
Доброта	15	15	20	30	20
Надійність	20	15	20	25	15
Відкритість	25	20	20	10	15
Толерантність	15	20	20	15	25

У таблиці 3.4 представлені результати, які ілюструють у якому співвідношенні жінки згадували якості матерів, що необхідні для виховання дітей. Так, такій рисі як жертовність і врівноваженість віддали переваги всі вікові групи. Стосовно терпіння, жінки старші за 45 років не згадували у опитуванні таку рису жодного разу. Наполегливість, гарне почуття гумору також обрали не всі вікові категорії.

Таблиця 3.4

Частота згадування якостей матері у виховуванні дітей, %

Ознака категорії	25-30 років	30-35 років	35-40 років	40-45 років	>45 років
Врівноваженість	10	25	15	20	30

Терпіння	30	25	25	20	0
Креативність	10	10	0	30	20
Наполегливість	10	10	10	0	0
Гарне почуття гумору	10	10	15	0	30
Жертовність	30	20	35	30	30

В таблиці 3.5. наведені дані, які відбивають частоту згадування інтелектуальних якостей і зовнішності при зображенні образу ідеальної матері. Стосовно інтелектуальних якостей, всі вікові категорії вважають такі якості важливими в структурі образу ідеальної матері.

Таблиця 3.5

Частота згадування інтелектуальних якостей та ознак зовнішності, %

Ознака категорії	25-30 років	30-35 років	35-40 років	40-45 років	>45 років
Розумність	25	30	25	20	40
Гарна пам'ять	25	20	30	30	10
Увага	25	25	30	30	25
Сконцентрованість	25	25	15	20	25
Краса	100	100	100	100	0

В залежності від віку жінок, які брали участь у роботі фокус-групи, риси та ознаки ідеальних матерій розподілились таким чином: жінки віком 25 – 35 років велике значення приділяли якостям матері, які допомагають їй виховувати дітей. Із підвищенням віку більш значущими стають якості пов'язані із спілкуванням із дитиною та особистісними якостями. Ми пов'язуємо такий розподіл якостей не лише із віком учасниць, але й з віком їх дітей. Наявність дітей молодшого дошкільного віку вимагає від людини, яка займається їх доглядом навичок та якостей, які спрямовані на в значній мірі фізіологічний догляд. Саме в цей період розвитку дитини велику турботу

викликають показники фізичного здоров'я [21, 57]. Молоді мами, особливо із першою дитиною, хвилюються саме за фізичні показники здоров'я. Із зростанням дитини, турбота про фізичне здоров'я знижується, але матерів починає непокоїти психічне здоров'я, перспективи розвитку дитини, її майбутнє, освіта, опанування навичками комунікації у соціумі [21, 58].

Всі респонденти відзначили, що матері мають бути гарними господинями. Таким чином образ матері виявився зціпленим із образом гарної господині, людини яка дбає про побут. Окрім того також слід відміти факт, що зовнішній аспект у образі матері не відіграв значної ролі, протягом досліджень згадувався учасницями частково, самі учасниці відмічали, що «мама для дітей завжди красива, тому бажано аби мама була гарна і доглянута, але це не так вже і важливе».

Окрім того більшість респондентів при опису матері робили посилання на своїх власних матерів: «як моя мама», «беру приклад зі своєї матері», «я не така спокійна як моя мати», «моя мати вмiла все, я так не можу», «колись я думала, що буду кращою мамою ніж моя мама, а зараз я розумію, що набагато гірша за неї». Таким чином підтверджується наша гіпотеза стосовно того, що образ «хорошої матері» пов'язаний із образом власної матері. Образ матері інтроєкується та стає основою ідеального образу матері в цілому.

Слід відмітити, що учасники фокус-групи при обговоренні образу матері не згадували негативні риси. Серед категорій, які не відмітили всі вікові категорії, відносяться фізіологічний та психологічний стан здоров'я матері. Матері, за уявленнями учасниць мають ідеальне здоров'я, не втомлюються, не ображаються, не кричать на дітей, не наказують за погані оцінки, встигають допомагати із домашніми завданнями тощо. Таким чином, узагальнений образ ідеальної матері має такий вигляд. Мати гетеросексуальна, у шлюбі, у неї гармонійні відносини із чоловіком і з усіма іншими членами родини, вона встигає бути відмінним працівником, господинею і матір'ю. З одного боку, від матерів очікується максимальна самовіддача і повне розчинення у потребах інших членів родини. З іншого

боку, самі матері прагнуть зробити дистанцію від загального образу матері, яка займається лише домом та дітьми. І на цьому тлі назріває конфлікт.

Таблиця 3.6.

Розподіл відповідей стосовно якостей, притаманних ідеальним матерям відповідно до вікових категорій

Якості, притаманні ідеальним матерям	Кількість виявлених відповідей, %				
	25-30 років	30-35 років	35-40 років	40-45 років	>45 років
Якості особистості	20	15	25	30	40
Якості матері у відношеннях із дитиною	20	30	40	30	40
Якості необхідні для виховання дітей	30	25	20	25	15
Інтелектуальні якості	20	28	10	10	5
Якості зовнішності	30	2	5	5	0

Провина, про яку говорять жінки в дослідженні, є тим почуттям яке супроводжує їх протягом всього життя, починається від народження дитини, в деяких випадках навіть з початком вагітності. Вирази, які вживають жінки, аби описати відчуття провини: недостатність, незадоволеність, повинність, тягар із уявлень про обов'язки та права. Провина майже без винятку пов'язана із дітьми. Почуття провини виникає внаслідок дії або навпаки внаслідок бездіяльності. Почуття провини вимагає певної свідомості і рефлексії. Саме таке відображення веде до свідомого проживання провини.

Воно виникає після того як подія, що спричинила таке відчуття, реконструйована та відображена у свідомості. У деяких випадках жінка може усвідомлювати, що її дія або не дія призведе виникнення провини.

«Зазвичай я відчуваю провини, коли дитина залишається з бабусею, а я з чоловіком йду не у справах, а розважатись. Коли дитина залишається з бабусею, а я йду на роботу, то почуття провини не виникає».

«Я завжди забираю дитину з садочку останню і провина починає мене з'їдати з самого ранку, коли я тільки веду дитину до садочку. Я знаю, що не зможу забрати її одразу після сну, як робить більшість батьків у нашій групі».

«Відчуваю провини у розмовах з класним керівником. Мій син не дуже розуміється на математиці і вчителька наголошує, що з цим потрібно щось робити. А в мене немає ніяких сил вирішувати і це питання. Тому провина завжди зі мною, начебто я не можу дати своїй дитині нормальних знань».

Почуття провини, яке описують ці жінки, спрямоване на дітей, чоловіків, батьків, друзів та колег. Провина виникає через те, що жінка робить або навпаки не робить щось, що наносить шкоду об'єкту провини. Але більш ретельний аналіз інтерв'ю показав, що переживання провини відбувається суто в суб'єктивній сфері. Не має жодного доказу того, що хтось постраждав у реальному житті. Тобто фактично постраждалі відсутні, вони є лише у свідомості жінок.

Наприклад, жінка описала ситуацію в якій вона відчувала провину перед своєю дитиною, що не змогла досить довго гуляти на вуличному майданчику з іншими дітьми:

«Донька повернулась до дому і спокійно пішла грати іграшками у дитячу. Вона не виглядала так начебто вона ще знаходиться в середині ситуації. Але я відчувала себе жахливою мамою, яка не має можливості погуляти зі своєю дитиною. Провина гризла мене цілий вечір, я навіть не могла спокійно почитати для неї книжку на ніч».

Тобто жінка досить чітко вказує на те, що дитина (об'єкт провини) не переймалася цією ситуацією. Тим не менш вона все рівно відчуває провину. Це показує яким чином формуються відносини між нею та її дитиною, а також показує, що внутрішній образ дитини міг би постраждати від такого ставлення. Таким чином, відчуття провини може виникати як реакція на стосунки між жінкою і іншою людиною до якої вона відчуває провину, а також засновано на ідеях ким вона є і якою хоче бути. Тобто існування відносин являє собою обов'язкову причину для виникнення провини.

«Ви все рівно знаєте як потрібно виховувати дітей, як і чим їх годувати, скільки годин гуляти, на які гуртки віддавати. І якщо я не буду цього робити, робити як я себе уявляю, я буду відчувати себе поганою мамою і безумовно відчувати за це провину».

Цей аспект почуття провини містить певні елементи сорому — сорому, наприклад, за те, що не є достатньо хорошою матір'ю. Елементи сорому можуть бути пов'язані з недоліками в особистих рисах (я погана мати), які, у свою чергу, породжують почуття провини, оскільки погані риси ведуть до поганої поведінки.

Почуття відповідальності за стосунки

Аналізуючи відповіді учасниць дослідження, ми прийшли до висновку, що незважаючи на те, що відносини є необхідною умовою для виникнення провини, це не є єдиною достатньою умовою. Аби почуття провини розвинулось необхідно наступна умова: відчуття відповідальності за стосунки, відповідальність за інших людей і відповідальність за себе. Тобто відносини та відповідальність здаються необхідними і достатніми умовами за феномен провини, де відчуття провини інтерпретується як неусвідомлена відповідальність за стосунки, яку відчуває жінка.

Усі описи, на яких базується цей висновок, показують відчуття відповідальності у всіх можливих напрямках. Це може бути відповідальність за дітей, чоловіка, мати, батька, колег по роботі, друзів, за себе. Ціль жінки — завжди зробити життя оточуючих краще і взяти всю відповідальність на себе.

Коли жінка не може взяти на себе відповідальність, вона відчуває себе винною. Це пов'язано із контролем та вимогами [Novak]. Ті жінки, які мають високі вимоги до життя, в той самий час мають високі вимоги і до поведінки дітей. Провина виникає, коли жінка вважає, що не може жити у відповідності із своїми уявленнями про життя.

«Я вважаю, що діти мають обов'язково отримати гарну освіту. І мають ходити до музичної школи, навчитись грати на фортепіано. Це буде сприяти їх розвитку. Але так сталося, що моя молодша донька кинула музичну школу і я не змогла ні вмовити, ні заставити її займатись. Я мушу багато працювати, тому не мала можливості робити з нею домашні завдання, грати разом. І тепер кожного дня, коли я захожу в кімнату і бачу інструмент, відчуваю провину, за те що не зробила усе аби дитина ходила до музичної школи».

Цей приклад показує типову ситуацію, що жінка не в змозі вирішити конфлікт між власними уявленнями про те, що означає бути «доброю матір'ю» та реаліями життя, які вона не завжди може контролювати.

Конфлікт між власними потребами та потребами інших

Наступна умова для виникнення почуття провини пов'язана із конфліктом між власними інтересами та потребами іншими. Аналіз уявлень про «хорошу матір» показує, що це поняття пов'язане із такими рисами як відповідальність, жертвність, невибагливість до себе, нехтування власними інтересами. У той самий час життя складається із ситуацій коли жінці доводиться вибирати себе і власні потреби, нехтуючи дітьми. І це так само призводить до конфлікту і виникненню почуття провини.

«По середах і п'ятницях я повертаюсь до дому на одну годину пізніше. Тому що в ці дні я ходжу до басейну. Я маю грижу хребта і мені потрібно регулярно плавати, але кожного разу я відчуваю провину, тому що мою дитину забирає із садочку няня, а не я. Але я мушу обирати себе, тому що в гіршому випадку це все все рівно відіб'ється на дитині».

Почуття провини також може призвести до невизначеності. Багато жінок живе з почуттям провини стосовно звичайних побутових ситуацій. Це

може призвести до труднощів у розумінні власних потреб та межі власної відповідальності. Коли тягар провини стає занадто важким, це може призводити до проявлення агресії. У 90% розповідей про почуття провини жінки згадували ситуації в яких вони поводити себе не стримано та агресивно. Вони розповідали про гнів, агресію, а також про відчуття провини, яке виникало внаслідок проявлення таких почуттів. Гнів може бути наслідком неможливості задовільнити власні потреби [Фрейд]. Це може бути проілюстровано наступною цитатою:

«У декретній відпустці я постійно була сама з дитиною. І коли одного разу я записалась до перукаря, а чоловік мав прийти до дому раніше аби побути із сином. Він забувся і не повернувся до дому вчасно. Я відмінила запис. А коли він нарешті прийшов до дому, то я влаштувала грандіозний скандал із побиттям посуду. До нас приходили сусіди аби дізнатись, що відбувається. Я досі відчуваю провину за той день. Але коли ти так довго сама з дитиною і тобі ніхто не допомагає легко вибухнути, коли твої плани на відпочинок руйнуються».

Елемент сорому у вині.

Важливим елементом сорому є переживання зовнішнього спостерігача, погляду який виявляє те, що хочеться приховувати. У почутті сорому сама людина піддається сумніву, а не її дії. Опис сорому містить певні ознаки того, що можна назвати елементом сорому провини. В такому випадку засудження дії, що призвело до провини, має більш загальний осуд. Ситуація провини виникає, коли жінка діє в такий спосіб, за який вона згодом почувається винною. Дія та подальша провинна є нагадуванням про невідповідність, вона існує між ідеальним образом матері, який жінка має про себе і образом, який вона насправді представляє через її дії. Це нагадування відкриває жінці саму себе, що вона є поганою матір'ю, не ідеальною.

Наше дослідження описує феномен провини, на основі досвіду 60 працюючих матерів. Ми проаналізували жіночі описи провини та ситуації, в

яких вона виникає. Найвиразнішою рисою цих жіночих описів провини є їх яскраво виражений, повторюваний, щоденний характер. Тобто провина – це своєрідна основа життя, яка пов'язана із сильним відчуттям відповідальності.

Провина ґрунтується на уявленні про те, що жінка діяла неправильно по відношенню до іншої особи. Феномен провини, як він виявляється у жінок, що взяли участь у дослідженні, тісно пов'язаний із зовнішніми вимогами до усіх сфер життя. Окрім того, окремій жінці важко примиритися зі своїми внутрішніми вимогами і очікування щодо прийняття відповідальності для інших і для себе. Особливо це стосується постійного зіткнення між роботою та турботою про дітей. Питання дослідження цього конфлікту висвітлюється у роботах Грінберга, Голдберга, Кроуфорда, Новак. Грінбергер, Голдберг і Кроуфорд встановили, що вік жінок допомагає визначити, як вони оцінюють вплив своєї роботи на дітей. Молодші жінки ставилися до своєї роботи більш позитивно, у порівнянні із жінками старшого віку. Американські дослідники також встановили, що саме приготування їжі для більшості матерів – є тією ознакою, що робить їх хорошими матерями, незважаючи на завантаженість роботою [Thompson, 1996].

Так як сфокусоване інтерв'ю не виявило негативних рис, притаманних образу матері, наступним кроком нашого експериментального дослідження було виявлення конструктів, які описують материнство як таке із негативними та позитивними рисами. Для розв'язання цієї задачі використовували опитування з використанням методу репертуарних решіток Келлі. У експерименті взяло участь 60 працюючих матерів.

По умовам експерименту досліджувані мали визначитись із рисами які притаманні «поганим матерям». До переважаючих ознак образу «поганої матері» належать такі якості: егоцентричність, безвідповідальність, суворість, упертість, грубість, категоричність, емоційна холодність, меркантильність, відсутність почуття гумору, запальність та дратівливість. Таким чином риси образу «поганої матері» співпадають із негативними рисами особистості.

Таблиця 3.7

Якості, що притаманні «поганій матері» за уявленнями працюючих жінок

Якості, притаманні поганим матерям	Кількість виявлених відповідей, %				
	25-30 років	30-35 років	35-40 років	40-45 років	>45 років
Егоцентричність	10	2	6	0	0
Безвідповідальність	10	7	10	0	20
Суворість	5	11	8	5	30
Упертість	7	18	10	15	0
Грубість	13	20	14	20	20
Категоричність	5	20	0	5	5
Емоційна холодність	20	2	12	5	10
Меркантильність	5	0	0	10	
Запальність	5	0	20	20	0
Дратівливість	10	12	0	10	0
Відсутність почуття гумору	10	0	20	10	15

Образ «ідеальної матері» наступний: чуйна, емпатійна, терпляча, розумна, рішуча, спокійна, добра, щедра, щира.

Таблиця 3.7

Якості, що притаманні «ідеальній матері» за уявленнями працюючих жінок

Якості, притаманні ідеальним матерям	Кількість виявлених відповідей, %				
	25-30 років	30-35 років	35-40 років	40-45 років	>45 років
Чуйна	10	0	12	8	10
Емпатійна	24	36	28	15	10
Терпляча	18	12	0	15	16
Розумна	16	10	17	19	21
Рішуча	0	0	13	27	12
Добра	12	12	10	1	15
Спокійна	18	12	12	15	1
Щедра	2	15	0	0	15
Щира	0	5	8	0	0

Стосовно образу «достатньо хорошої матері» та «хорошої матері» досліджувані відмічали наступні ознаки: ніжна, серйозна, розсудлива, відповідальна, уважна.

Таблиця 3.8

Якості, що притаманні «достатньо хорошій» та «хорошій матері» за уявленнями працюючих жінок

Якості, притаманні ідеальним	Кількість виявлених відповідей, %				
	25-30 років	30-35 років	35-40 років	40-45 років	>45 років

матерям					
Ніжна	20	0	23	28	31
Серйозна	35	18	0	12	35
Розсудлива	5	36	17	23	0
Відповідальна	15	46	30	17	24
Уважна	25	0	30	20	10

Категорії рис притаманних для матерів позитивного реєстру, що були визначені шляхом репертуарних решіток Келлі подібні до категорій, виявлених при фокус-опитуванні груп.

Для учасниць експерименту виявилось досить складним завданням розділити «ідеальну», «достатньо хорошу», «хорошу» мати. Ми пов'язуємо такий стан речей з амбівалентними уявленнями про матерів у суспільстві. Тобто матір має бути ідеальною, всі ознаки, які можуть вказати на те, що мати може відчувати втому, нелюбов до своєї дитини, і не бажати займатись вихованням дитини – одразу приписують ці риси до рис «поганої матері». Переважна в наш час ідеологія «інтенсивного батьківства» приписує виключно жінкам первинну відповідальність і турботу про дітей. Поведінка дитини, стан її здоров'я, успіхи у розвитку пов'язуються з тим наскільки мати емоційно і фізично включена у процес догляду та виховання. Від сучасної матері очікується націленість на професійне і безперервне виконання списку навичок, що постійно розширюється: медичних, педагогічних, психологічних, менеджерських, а також постійного вдосконалення себе як особистості, людини, що не має негативних рис, вони їй не дозволені за соціальним статусом. Окрім того, всі досліджувані співвідносили себе із «достатньо хорошими» та «хорошими матерями».

Використання репертуарних решіток Келлі дало можливість вивчити такі концепції материнства, як хороша і погана мати з точки зору самих матерів. Аналіз демонструє що матері, які дають собі оцінку, певною мірою суперечать ідеалу доброї матері, усвідомлюючи той факт, що такі ідеали

змінюються з часом і протистояють деяким аспектам ідеалу доброї матері. Хоча поодинокі жінки, що брали участь в опитуванні, висловлювали думку, що материнство — це «найважливіша робота в світі» і «щаслива дитина означає щасливу матір», більшість жінок описували концепцію хорошого материнства у більш складних термінах. Хороша мати має бути завжди люблячою, терплячою та підтримувати своїх дітей. Але це не означає, що вона не може працювати в офісі або вдома. Мати може потребувати підтримки з боку близьких, може втрачати почуття гумору і їй обов'язково потрібен час на себе. Все це не робить із жінки «погану матір». Навіть рішення, які на перший погляд можна сприймати як негативні, ті що скидають жінку з п'єдесталу «хорошої матері» розглядаються не лише з точки зору прямої користі для дитини, але для всієї сімейної групи в цілому. При чому почуття и стан жінки-матері відіграє не останню роль при оцінюванні.

Розповсюджена ідеологія призвела до невпевненості в собі серед деяких матерів, які відчували, що не можуть зрівнятися з таким ідеалом. Проте ми спостерігаємо, що більшість жінок рішуче відкидає ідею «досить хорошої матері» та розширюючи концепцію хорошої матері. Хейз (1998) припустив, що матері схильні несвідомо слідувати сучасним моделям, усвідомлюючи ці очікування материнства як природнього і необхідного. Однак жінки, що брали участь у дослідженні продемонстрували чітке усвідомлення ролі ЗМІ та родинних сценаріїв у побудові ідеалів материнства, а також вміють відкидати такі образи як нереальні та штучні.

Таким чином, до основних конструктів образу матері відносять: якості, що допомагають жінкам виховувати дітей та встановлювати підтримуючі взаємовідносини — любов, турбота, чуйність, розуміння, відповідальність, щирість, емоційність, відкритість.

Метою цього дослідження було, на основі досвіду саме працюючих матерів, знайти поняття провини які можна було б використати в майбутніх дослідженнях, щоб зрозуміти, як жінки сприймають себе як працюючі матері.

Оскільки провина і сором є широкими поняттями і можуть бути описані з багатьох сторін, ґрунтовне розуміння феномену провини з позицій групи в потрібне питання, яке розслідується. З базовим розумінням того, як описують самі працюючі матері феномен провини, ми матимемо більше шансів розуміння, наприклад, таких факторів, як жіночі стратегії поєднання роботи та материнства, позитивні та негативний вплив почуття провини на здоров'я та самопочуття, як працюючі жінки бачать себе матерями і як поділ праці в побуті пов'язаний з переживанням провини і відповідальності.

Враховуючи проведені емпіричні дослідження, ми дійшли наступних висновків:

1. На уявлення образу материнства впливають такі соціальні характеристики, як вік матері та вік дитини. Різні групи дорослих мають своє уявлення образу материнства, але його характеристики мають єдине семантичне поле.

2. Головним у образі материнства для всієї вибірки досліджуваних виявилось ставлення матері до своєї дитини, її любов, турбота, чуйність, розуміння, доброта, розумна строгість. Окрім перерахованих якостей, в образі материнства важливими виявилися якості матері, необхідні для виховання дитини.

3. Виявлені емпіричним шляхом уявлення дорослих про образ материнства збіглися з теоретичними конструктами, виділеними різними дослідниками у наукових концепціях.

3.2 Перспективи та рекомендації

З огляду результатів, які ми отримали у ході нашого дослідження, ми можемо рекомендувати психотерапевтам у роботі з жінками, які звертаються до фахівців з питаннями провини, сорому, звернути увагу в першу чергу на образ матері, який активно експлуатується українським суспільством. Материнство є однією з головних сфер жіночої самореалізації, а бути гарною

«хорошою матір'ю» є жертвним. Жінка має підпорядковувати власні інтереси (у тому числі питання здоров'я, кар'єри) інтересам дитини. А також спрямувати роботу на виявлення внутрішнього конфлікту, який пов'язаний із протиріччями між образом ідеальної матері та реальними потребами особистості.

Відзначимо, що за лаштунками провини та сорому, неможливості отримувати задоволення, будувати кар'єру та міжособисті стосунку без огляду на дитину може знаходитись не лише нормальна потреба у фігурі прихильності [Дж. Боулбі], але й порушення особистісного характеру, що торкається недиференційованості депресивної позиції, яка супроводжується неадекватним сприйняттям себе як лише хорошого або лише поганого [М. Кляйн] і з якою потрібно працювати через спробу формування цілісного уявлення про себе та про інших.

Результати нашого дослідження також можуть використовуватись для корекційної роботи з дівчатами та юнаками в період входження у дорослість, спрямованої на збагачення уявлень про материнство та батьківство як умову психологічної готовності до батьківства. Підвищення ступеня адекватності та повноти уявлень про материнство може бути засобом для профілактики девіантного батьківства, гармонізації дитячо-батьківських відносин та підвищення рівня батьківської компетентності молоді.

Висновки до розділу 3

У сучасній культурі немає одноманітного зразка материнства, що є якимось ідеалом і реалізується всіма жінками однотипно. Це неможливо як через зміну культур, так і через різноманітність соціальних ролей, які на себе приміряє кожна жінка. Однак, можна говорити про найбільш поширені підходи до розуміння материнства з погляду філософської думки: феміністський підхід, що розглядає материнство як тягар, перешкоду для професійної, творчої реалізації жінки; морально-духовний, що визначає

материнство як головну, пріоритетну життєву позицію; соціально-паритетний, що поєднує у собі прагматичні та духовно-моральні завдання материнства.

Проведені емпіричні дослідження показали, що у сучасному українському суспільстві серед працюючих матерів переважає образ матері, для якої турбота про благополуччя дитини стає центром рольової структури її особистості, що гармонійно поєднує материнство з подружжям. Основа такого образу – образ власної матері, а також вплив ЗМІ, інтернету тощо. Ідеальний образ не має негативних рис, тому викликає почуття вини та сорому у сучасних працюючих жінок, тому що відповідність цьому ідеалу є недосяжною.

ВИСНОВКИ

Феномен материнства як складної психолого-педагогічного утворення особистості, що включає ціннісно-сміслові переконання матері, очікування від материнської ролі, материнське ставлення та сприйняття себе як матері може виявлятися через освоєння низки педагогічних компетенцій, які включають орієнтацію на виховання та розвиток дітей, готовність до ефективної взаємодії в рамках дитячо-батьківських відносин та оволодіння особистісним змістом батьківства. Враховуючи теоретичні та емпіричні результати досліджень можна зробити висновок, що у працюючих жінок сформовано уявлення про функціональний зміст материнської ролі, образ матері бачиться в руслі гуманістичних уявлень про дбайливу, лагідну і теплу жінку, що забезпечує емоційну підтримку дитині у поєднанні з демократичною позицією по відношенню до неї. Материнська роль гармонійно поєднується з подружньою роллю. Працюючі жінки мають високі, нереалістичні очікування від своєї ролі «матері». материнська роль стає складовою таких соціальних ролей професійна, подружня, гендерна, господарська, дружня. Материнство, представлене як доповнення домінуючих у жінки соціальних позицій, набуваючи яскраво вираженої специфіки характеру здійснення. Таким чином, комусь мати представляється діловою жінкою, люблячою дружиною, подругою.

На основі теоретичних положень та результатів емпіричного дослідження ми дійшли наступних висновків:

1. На уявлення образу материнства впливають такі соціальні характеристики, як вік матері та вік дитини. Різні групи дорослих мають своє уявлення образу материнства, але його характеристики мають єдине семантичне поле.

2. Головним у образі материнства для всієї вибірки досліджуваних виявилось ставлення матері до своєї дитини, її любов, турбота, чуйність, розуміння, доброта, розумна строгість. Окрім перерахованих якостей, в

образі материнства важливими виявилися якості матері, необхідні для виховання дитини.

3. Виявлені емпіричним шляхом уявлення дорослих про образ материнства збіглися з теоретичними конструктами, виділеними різними дослідниками у наукових концепціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абраменкова В.В. Социальная психология детства: Учебное пособие. М.: ПЕР СЭ, 2008. 431 с.
2. Белановский С.А. Глубокое интервью: Учебное пособие. М.: Никколо-Медиа, 2001. 320 с.
3. Боулби Дж. Привязанность / Дж. Боулби : [пер. с англ. Г. В. Бурменской]. – М. : Гардарики, 2003. – 477 с.
4. Варга А. Я. Структура и типы родительского отношения: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.01 – общая психология, история психологии / А. Я. Варга. – М., 1986. – 20 с.
5. Винникотт Д. В. Маленькие дети и их матери / Д. В. Винникотт. – М. : Класс, 1998. – 123 с.
6. Дубровина И. В. Проблемы психологической подготовки молодежи к семейной жизни / И. В. Дубровина. – М. : Просвещение, 1989. – 204с.
7. Исенина Е. И. Качества родителя и психическое развитие ребенка раннего возраста / Е. И. Исенина // Психология сегодня: Ежегодн. Рос. психол. об-ва. – М., 1996. – Т. 2, вып. 3. – С. 132–133.
8. Кедрова Н. Б. «Здесь и теперь» в контакте матери и ребенка /Н. Б. Кедрова // Гештальт. – 1993. – № 3. – С. 87–92.
9. Мертон Р., Фиске М., Кендалл П. Фокусированное интервью. /пер. с англ. к.э.н. Фёдоровской Т. Н., под ред. к.э.н. Белановского С. А. М.: Институт молодежи, 1991. 106 с.
10. Мид М. Культура и мир детства / М. Мид. – М. : Прогресс, 1988. – 365 с.
11. Мухина В. С. Эволюция личности сквозь призму механизмов развития и бытия / В. Мухина // Развитие личности. – 2007. – № 2. – С. 8–31.
12. Мухина В.С. Проблема материнства и ментальности женщин в местах лишения свободы // Развитие личности, 2003. № 1. С.144.

13. Николаев М.Е. Молодая семья: вызов времени и решения // Научно-аналитический журнал Обозреватель. 2008. № 7. С. 6–14.
14. Первин Л., Джон О. Психология личности. Теория и исследования. – М.: Аспект Пресс, 2000. – С. 383.
15. Разина Н.В. Культурные основы представлений о материнстве // Вестник Российского государственного гуманитарного университета. 2012. № 15. С. 192–199.
16. Самоукина Н.В. Психология материнства / Н.В. Самоукина // Прикладная психология. – 1998. – № 6. – С. 67–81.
17. Смирнова Е. О. Развитие теории привязанности (по материалам работ П. Криттенден) / Е. О. Смирнова, Р. А. Радева // Вопросы психологии. – 1999. – № 1. – С. 23–47.
18. Смирнова Е. О. Опыт исследования структуры и динамики родительского отношения / Е. О. Смирнова, М. В. Быкова. // Вопросы психологии. – 2000. – №3. – С. 3–12.
19. Филиппова Г.Г. Материнство: сравнительно-психологический подход / Г.Г. Филиппова // Психологический журнал. – 1999. – Т. 20, № 5. – С. 81–88.
20. Фрейд З. Введение в психоанализ : лекции / З. Фрейд. – М. : Наука, 1991. – 456 с.
21. Шадрина А. Дорогие дети. М. :: Новое литературное обозрение, 2017. – 382 с.
22. Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений / Л. Б. Шнейдер. – М.: Апрель–Пресс, 2000. – 512 с.
23. Эйдемиллер Э. Г. Психология и психотерапия семьи / Э. Г. Эйдемиллер, В. В. Юстицкис. – СПб. : Питер, 2000. – 652 с.
24. Эриксон Э. Детство и общество / Э. Эриксон. – СПб. : Летний сад, 2000. – 415 с.
25. Юнг К.Г. Проблемы души нашего времени [Электронный ресурс].
Режим

доступа:http://www.modernlib.ru/books/yung_karl_gustav/problemi_dushi_nashego_vremeni/read/

26. Badinter E. Mother love. Myth and reality / E. Badinter. – NY. : Macmillan, 1981. – 241 p.
27. Benedict R. Patterns of culture / R. Benedict. – NY. : Atheneum, 1955. – 145 p.
28. Benjamin L. S. Structural analysis of social behavior / Lorna Smith Benjamin. // Psychological review. – 1978. – №81. – P. 239–245.
29. Bowlby J. Maternal care and mental health / J. Bowlby. – Geneva: Claridge, 1987.– 321 p.
30. Chae, J. “Am I a better mother than you?” Communication Research – 2014. –N 42, P. 503–525.
31. Coltrane, S. Fathering: Paradoxes, contradictions, and dilemmas. In M. Coleman & L. Ganong (Eds.), Handbook of contemporary families: Considering the past, contemplating the future. – Thousand Oaks – 2004, 243 p.
32. Douglas, S. J., & Michaels, M. W. The mommy myth. The idealization of motherhood and how it has undermined women. New York, NY: Free Press – 2003. – 289 p.
33. Elvin-Nowak, Y. The meaning of guilt: A phenomenological description of employed mothers’ experiences of guilt. Scandinavian Journal of Psychology – 1998, N 40, P. 73–83.
34. Greenberger, E., Goldberg, W. A. & Crawford, T. J. (1988). Beliefs about the consequences of maternal employment for children. Psychology of Women Quaterly, 12, 35–59.
35. Gunderson, J., & Barrett, A. E. Emotional cost of emotional support? The association between intensive mothering and psychological well-being in midlife. Journal of Family Issues - 2015, N 4, P. 1–18.
36. Hager, T., & Herzog, O. (2015). The battle of bad mothers: The film mama as a commentary on the judgment of Solomon and on contemporary motherhood.

Journal of the Motherhood Initiative for Research and Community Involvement, 6(1), 121–132.

37. Hay D. F. Social learning perspectives on the development of the mother-child relationship / D. F. Hay, E. J. Vespo // Different faces of motherhood; ed. by B. Birns and D. Hay. –NY.: Plenum press, 1988. – P. 156–180.

38. History of childhood / ed. by L. de Mause. – NY-L. : Arlington House, 1975. – 542 p.

39. Hubbs J. Mother Russia: The feminine myth in Russ. culture / Joanna Hubbs. Bloomington; Indianapolis: Indiana univ. press, Cop. 1988. XVII. 302 p

40. Rutter M. Maternal deprivation reassessed / Michael Rutter. – NY: Plenum Press, 1971. – 274 p.

41. Kelly G. The psychology of personal constructs. Vol one. A theory of personality. NY, Taylor and Francis. – 1955. – 404 p.

42. Klaus K. Mother – infant bonding / K. Klaus, J. Kennell. – St. Louis: Penguin, 1976. – 245 p.

43. Ladd-Taylor, M., & Umansky, L. (1998). “Bad” mothers: The politics of blame in twentiethcentury America. NYU Press.

44. Liss, M., Schiffrin, H. H., & Rizzo, K. M.. Maternal guilt and shame: The role of self-discrepancy and fear of negative evaluation. Journal of Child and Family Studies – 2015, N 22, P. 1112–1119.

45. Mcquillan J., Greil A., Shreffler K., Tichenor V. The Importance of Motherhood Among Women in the Contemporary United States//Gender & Society, August 2008; vol. 22. 4: p. 477–496., first published on June 5, 2008.

46. Moore, G.. Mommies and daddies on the fast track in other wealthy nations. The Annals of the American Academy of Political and Social Science – 2004, N 596, P. 208–213.

47. Pedersen S. The good, the bad and the ‘good enough’ mother on the UK parenting forum Mumsnet Women's Studies International Forum Volume 59, November–December 2016, Pages 32-38.

48. Prost A. Public and private spheres in France / A. Prost // A history of private life. V. 5. Riddles of identity: Modern times. – Cambridge: Mass, 1991. – P. 23–67. 101.
49. Radosh P.F. Sara Ruddick's Theory of Maternal Thinking Applied To Traditional Irish Mothering //Journal of Family History, July 2008; vol. 33, 3: p. 304– 315.
50. Rich A. Of woman born. Motherhood as experience and institution / A. Rich. – NY. : Norton, 1976. – 318 p.
51. Rizzo, K. M., Schiffrin, H. H., & Liss, M. (2012). Insight into the parenthood paradox: Mental health outcomes of intensive mothering. *Journal of Child and Family Studies*, 22, 614–620.
52. Rutter M. Maternal deprivation reassessed / Michael Rutter. – NY: Plenum Press, 1971. – 274 p.
53. Saraceno C. The Italian family: paradoxes of privacy // A history of private life. V. Riddles of identity: Modern times. Cambridge, Mass, 1991. P. 512–520.
54. Slattery K., Garden A. Mother as mother and mother as citizen: Mother of combat soldiers on national network new // Journalism, 2012.
55. Tangney, J. P. Self-conscious emotions: The self as a moral guide. In A. Tesser, D. A. Stapel, & J. V. Wood (Eds.), *Self and motivation: Emerging psychological perspectives*. Washington, DC: American Psychological Association – 2002. P 97 – 117.
56. Thompson, C. J. Caring consumers: Gendered consumption meanings and the juggling lifestyle. *Journal of Consumer Research* – 1996. 22, 388–407
57. Vincent G. A history of secrets?/ G. Vincent // A history of private life. V. 5. Riddles of private identity: Modern times. – Cambridge, Mass, 1991. – P. 115–129.
58. Vinovskis M. A. Historical perspectives on the development of the family and parent-child interaction / M. A. Vinovskis // Parenting across the life span; ed. by J. Lanchester, A. Rossi, L. Sherrod. – NY., 1987. – P. 189–234. 129.

59. Winnicot D. W. The family and individual development / D. W. Winnicot. –
L.: Penguin, 1968. – 389 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Стимульний матеріал для проведення опитування за репертуарними решітками Келлі

Дайте, пожалуйста, ответ на такие вопросы

Пол:

Возраст:

Образование: (научная степень, высшее, незаконченное высшее, средне-специальное)

Работа: (полный рабочий день, неполный рабочий день, не работаю временно)

Уровень дохода (низкий, средний, высокий)

Количество детей, возраст детей.

1. Необходимо выбрать 4 реальных человека из вашей жизни, которые наиболее точно в вашем представлении соответствуют таким образам: «Идеальная мать», «Достаточно хорошая мать», «Хорошая мать», «Плохая мать». Далее впишите имена или инициалы этих людей в самые верхние ячейки таблицы рядом с описаниями «Идеальная мать», «Достаточно хорошая мать», «Хорошая мать», «Плохая мать». Возможно, для некоторых персонажей будет трудно найти подходящего человека. В таком случае, подумайте о таком человеке, которого вы можете воспринимать как соответствующего персонажа.

2. В каждой строчке отмечено три персонажа их четырёх. Обратите внимание, что на каждой строчке персонажи скомпонованы по-новому. Возьмите первую триаду, подумайте о таком качестве, свойстве, по которому два человека из этой тройки сходны между собой и отличаются от третьего. После того, как такое качество найдено, запишите его в первую колонку. Свойство, отличающее одного человека от двух других записывается в последнюю колонку.

3. Повторите эту процедуру для всех остальных триад. Обратите внимание, что качества и психологические характеристики для каждой пары не должны повторяться.

4. В последней строке выберите с каким из персонажей вы чувствуете свое сходство. Напротив него поставьте отметку.

Положительный	Идеальная мать	Достаточно хорошая мать	Хорошая мать	Плохая мать	Противоположный
	+	+	+		
	+	+	+		
	+	+		+	
	+	+		+	
		+	+	+	
		+	+	+	
	+		+	+	
	+		+	+	

Поставьте плюс, напротив персонажа с которым вы себя ассоциируете					
--	--	--	--	--	--